

ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN ZİYA GÖKALP ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

*Vefatının 100. yılında Ziya Gökalp'a
Vefatının 50. yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na
Saygı ve şükranla,*

Nevin GÜNGÖR ERGAN*

Atf: Güngör Erga, Nevin. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Ziya Gökalp Üzerine Görüşleri", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 157-173.

ÖZ: Ziya Gökalp Türk toplumunun İmparatorluk tipi devlet/toplum yapısından ulus devlet-millet tipi toplum yapısına geçişinin fikri zeminini sağlayan bir sosyal aktör, bir büyük insandır. 110 yıl sonra Türkiye'de sosyolojinin ekolleşmesi sürecine baktığımızda İstanbul Üniversitesi içerisinde Ziya Gökalp'ın görüşlerinden iki sosyoloji ekolünün geliştiği görülür. Kendisinden sonra gelen hemen her Türk sosyologu Gökalp'a atıfta bulunmuş; özellikle İstanbul ekolüne mensup olan Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Hilmi Z. Ülken, Orhan Türkdoğan, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil vb. sosyologlar da Gökalp hakkında birer kitap yazmışlardır. Bu çalışmada vefatının 100. yılında Ziya Gökalp'ı, vefatının 50. yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu fikirleriyle anmak amacıyla Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'nun Gökalp üzerine görüşleri ele alınıp incelenecektir. Fındıkoğlu'na göre, Ziya Gökalp okulu çeşitli sosyolojik kurumlara göre kollara ve dallara ayrılan bir sosyoloji çıkıdır. O, Ziya Gökalp'ın hayatında ve vefatından sonra bu dallarda çalışanları tanıtmayı kültür tarihçilerimizin görevi olarak görür.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk sosyolojisi.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu's Views on Ziya Gökalp

ABSTRACT: Ziya Gökalp is a prominent figure and a social actor who laid the intellectual foundation for the transition of Turkish society from an imperial state/society structure to a nation-state and national society structure. When we examine the process of institutionalization of sociology in Turkey 110 years later, it is evident that two sociological schools emerged within Istanbul University based on Ziya Gökalp's ideas. Almost every Turkish sociologist following him has referenced Gökalp; in particular, sociologists affiliated with the Istanbul school – such as Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Hilmi Z. Ülken, Orhan Türkdoğan, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil, and others – have written books about Gökalp. In this study, on the 100th anniversary of Ziya Gökalp's passing and the 50th anniversary of Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu's passing, Fındıkoğlu's views on Gökalp will be examined and analyzed to commemorate their ideas. According to Fındıkoğlu, the Ziya Gökalp school is a sociological movement that branches out into various subfields and disciplines according to different sociological institutions. He considers it the duty of cultural historians to introduce those who have contributed to these branches during and after Ziya Gökalp's lifetime.

Keywords: Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Turkish sociology.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 19.10.2024

Kabul Tarihi : 11.12.2024

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Em. Öğr. Üyesi, nevgan55@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8673-9700.

Giriş

Ziya Gökalp Türk toplumu açısından tarihî bir yılda (1876) doğmuş, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, iç isyanlar, iç savaşlar, Osmanlı Devleti'nin işgali, ... gibi savaş yıllarını yaşamış, işgalciler tarafından sürgüne gönderilmiş, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması için, bunun mümkün olamayacağını görünce Osmanlı'nın içinde kalan Türklerden Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin kurulması ve Türk toplumunun milletleşmesi için fikir üretmiş; bu süreçte toplumun ve toplumsal problemlerin ilmî yollarla çözümlenmesi için İstanbul Darülfünunu içerisinde 1914 yılında dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsünü kurmuş bir Türk düşünürdür.

Ziya Gökalp Türk toplumunun İmparatorluk tipi devlet/toplum yapısından ulus devlet-millet tipi toplum yapısına geçişinin, bir başka ifade ile Türk toplumunun toplumsal dönüşümünün fikri zeminini sağlayan bir sosyal aktör, bir büyük insandır. Büyük insanlar üzerine çalışanlar her bir düşünürün ilgili büyük insanı kendi yorum ve değerlendirmeleriyle tanıttıklarını ifade ederler. Bu özellikleri dolayısıyla kendisinden sonra gelen hemen her Türk sosyoloğu Gökalp'a atıfta bulunmuş; özellikle İstanbul ekolüne mensup olan Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Hilmi Z. Ülken, Orhan Türkdoğan, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil vb. sosyologlar da Gökalp hakkında birer kitap yazmışlardır. Bu çalışmada vefatının 100. yılında Ziya Gökalp'ı, vefatının 50. yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu fikirleriyle anmak amacıyla Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'nun Gökalp üzerine görüşleri ele alınıp incelenecektir.

Ziyaeddin F. Fındıkoğlu da Ziya Gökalp'ın yaşadığı savaşları, iç isyanları, Osmanlı Devleti'nin işgalini, parçalanışını yaşamış bir düşünürdür... Onun yayın hayatına başladığı dönemde Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti kurulmuş, sosyo-kültürel alanda inkılaplar başlamıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Fındıkoğlu sosyolojik çalışmalarını Ziya Gökalp'ın sosyolojiyi kurmaktaki iki temel amacına; Türkiye'de yerli ve millî bir düşünce geleneği kurmak, sosyo-kültürel bütünleşmeyi/milletleşmeyi sağlamak amaçlarına yönelik olarak sürdürmüştür. Bu amaçlarla Batı literatüründen çeşitli çeviriler yapmış, kültür ve eğitim alanında teşkilatlanmanın önemini vurgulayarak bizzat kendisi çeşitli gazete, dergi, merkez ve derneklerin kuruculuğunu yapmış, çeşitli şahıs, yerleşme yeri, sosyal olgu ve olaylarla ilgili monografiler ortaya koymuştur. Ziya Gökalp, Karl Max, İbn Haldun, Bayburtlu Zihni onun şahıs monografilerine örnektir.

1930 yılında yurt dışı bursluluk sınavını kazanarak Doktora yapmak üzere Fransa'ya gönderilmiş olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Doktora Tez konusu *Ziya Gökalp ve Türk Aile Hukuku*'dur. Onun Strasburg Üniversitesi'nde devlet doktorası olarak yaptığı çalışma 1935-1936 yıllarında iki kitap olarak Paris'de yayımlanmıştır (Essai Sur La Transformation Du Code Familial En Turquie; Ziya Gökalp Sa Vie et sa Sociologie). Kendi açıklamaları ile dostları ve meslektaşları kendisine "Ziya Bey hakkında sentezli bir eser vücuda getirmek sana düşer, hatta vazifendir de!" ihtarını yaparlar. Bazıları şu ilave ihtarda da bulunurlar: "Frenklere Ziya beyi tanıtırısın, Türk'e neden kendi dili ile tanıtmıyorsun?". Yine Türkiye Muallimler Birliği Ziya Gökalp Komitesi kendisinden çeşitli vesilelerle verdiği konferansların ve yayımladığı makalelerin birer suretini isteyerek bir külliyat olarak bastıracağını belirtir; böylece Fındıkoğlu'nun o zamana kadarki yazdıkları ve söyledikleri 1955 yılında *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim* ismiyle Türkiye Muallimler Birliği'nce yayımlanır.

Fındıkoğlu hemen hemen her yıl vefatı yıldönümünde Ziya Gökalp'ı anma toplantılarında bulunmuş, anma vesilesiyle onun bir cephesini tanıtmış, bu vasıta ile Türk toplumunun aktüel meselelerini tarihî bir bakış açısı ve Gökalp'a atıfta bulunarak açıklamış, gerektiğinde onu eleştirmenin önemini vurgulamış, Ziya Gökalp'ın ruhunun bu eleştiriden memnun olacağını ısrarla belirtmiş, gerektiğinde kendisi de onu eleştirmiştir. Gökalp'ın farklı yönlerine ışık tutan

açıklama ve değerlendirmelerinde kendisinin Gökalp ekolüne yakınlığı ve katkıları da görülmektedir.

Fındıkoğlu pek çok defa yurt içinde ve yurt dışında Gökalp'ı anma toplantılarında yaptığı konuşmalarda Onun genç ve en verimli yaşında Türkiye'nin ve Türk düşünce hayatının ona en çok ihtiyaç duyduğu bir zamanda vefatının büyük bir kayıp olduğunu dile getirmiştir: "Değerli şairimiz Yahya Kemal'in 'tefekür tarihimizin yeni çağında bir yıldız' diye vasıflandırdığı büyük Türk sosyoloğunun kendisini anma vesilesi olmaktan ziyade, kendimize ve kendi millî varlığımıza ilişkin problemleri ele almak için bir fırsat sayılmalıdır"¹ diyen Fındıkoğlu'na göre aramızdan ayrılmış fikir insanlarını anmaktan iki amaç güdülür; biri şükran borcu, diğeri faydalanma tarafı.² Fındıkoğlu bu görüşünü her vesile ile tekrar eder. Ayrıca ona göre, "Aramızdan ayrılmış büyük adamlara hasretimizi izhar ederken [gösterirken] bıraktıkları mesele ve davaları yürütmeği de unutmamalıyız"³

Gökalp'ın Fikir Hayatı

Fındıkoğlu'na göre Diyarbakirli Ziya Gökalp küçük yaşında ilmî inceleme ve merak sahibidir. Küçük yaşta çeşitli alimlerden ders alır, yaşı ilerledikçe vatan ve memleket düşüncesi baş gösterir. Gökalp'ın bütün fikir hayatına geleceği aydınlatmak endişesi ile hâkim olan zihniyetin ilim ve iş (amel) birliğinin kaynağı ilkönce öğrendiği İslam felsefesine ilişkin olan bilgilerdir. Sosyolojiye ait fikirler de ona yardımcı olur. "Bu tahsil, onun mütecessis [gizliyi arayan] ruhunu istediği gibi tatmin edemiyor ve sarı yapraklı, haşiyeli klasik kitaplarda hayattan, asırdan ziyade mazinin, geçmiş devirlerin kısırlaşmış ruhunu seziyordu. Bu ihtiyaç ile gözlerini başka ufuklara çevirmek temayülünü hissetti. İşte Ziya Beyi garbe, garp felsefesine tevcih eden [yönelten] psikolojik avamilin [sebeplerin, faktörlerin] birleştiği nokta burasıdır"⁴.

"Bundan sonra Fransızca'yı öğreniyor ve yüksek tahsile başlıyor. Bu sıralarda pratik hayata ilgi duyuyor ve siyasî hayata atılıyor. Bir müddet sonra [1909 yılında] Selanik'e davet edilen Gökalp ruhî bir dönüşüm geçiriyor. Diyarbakir'deki Ziya, Selanik'teki Gökalp olurken ismi ile beraber ruhu da değişiyor, maddeten olduğu gibi manen de Diyarbakir'le alakasını kesiyordu. Memleketine, duygu ve düşüncesine yabancı unsurlar arasında bu değişme gayet tabii idi. Filhakika Diyarbakir'de hissettiği samimî duyguları, henüz münkeşif [keşfedilmiş, ortaya çıkmış] dimağına dolan samimî düşünceleri, Selanik'in, siyasî ihtiras dolaplarının döndüğü müteaffin (çürümüş, kokuşmuş) muhitinde tamamen muakisleriyle mübadele ediyordu"⁵

Gökalp'ın fikrî hayatı "Genç Kalemler"le başlıyor. Buradaki yazıların eksenini Turancılığa ait şiiri teşkil eder. Halbuki Diyarbakir'de Ziya Gökalp, böyle bir şey ne düşünmüş, ne de aklına getirmişti. Zaten buna da ihtiyaç yoktu. O zaman Turan, Kızılelma her şey Diyarbakir'de ve onu ihtiva eden dairede, yani Anadolu'da idi. Gökalp'ın fikrî hayatının ikinci devresi *Yeni Mecmua* ile devam ediyor; bu devirde O Durkheim'den mülhemdir. Fakat sadece mülhem. O kadar ki Durkheim başka bir diyarda kendisinin bu tarzda anlaşılmasına hayret eder. Durkheim iki tür içtimaiyat tanırdı; ilmî, amelî [işe yönelik]. Durkheim ilmî sosyolojiye taraftar, fakat işe yönelik sosyolojiye aleyhtardı. Oysa Gökalp tamamen işe yönelik bir sosyolog idi; bütün mücadelesi, gayreti bu alana sarfedilmiştir. Bununla beraber fikrî hayatında bazı zamanlar vardır ki onu bir alim gibi tanıtıyor. *Millî Tetebbular*'daki gözleme (müşahedeye) dayalı incelemeleriyle, *Küçük Mecmua*'daki bazı yazıları bu devreye aittir. Fakat

¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 141.

² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Günün Başlıca Meseleleri", *Cumhuriyet*, 25.10.1947, s. 2.

³ A.H. [Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu], "Ziya Gökalp", *Anadolu Mecmuası*, S. 8, 1924, s. 292.

⁴ A.g.m., s. 292-293.

⁵ A.g.m., s. 293.

Gökalp'ı bir bütün olarak anlamak istiyorsak bu devreye büyük bir önem verilmemelidir. Özetle, Gökalp dahil olduğu ve savunduğu teorik (afakî) içtimaiyat anlamında alim değildi, zaten 'ilim vatan için' derdi. Evet ilim hayata etkilidir. Gökalp'ta ilim hayata, memleketeye dolaylı olarak etkili bir şekilde anlaşılmıştır⁶.

Fındıkoğlu Gökalp'ın vefatının onuncu yılı dolayısıyla yazdığı 'Ziya Gökalp ve Muhalif Cereyanlar' adlı incelemesinde Türklerde sosyolojinin tarihçesini araştırırken bu tarihçenin gösterdiği ahlakî adalet, izahçı tarihçilik, sosyal siyaset gibi alanların orijinal bir sentezi olan Ziya Gökalp'ın adeta bizi aydınlattığını belirtir ve sözlerini şöyle sonlandırır: "Fakat ne yazık ki, bu ışık kaynağı, en bereketli ve olgun zamanını idrak ettiği vakitten itibaren, karardı, artık parlamamaktadır. Yahya Kemal ile beraber tekrar edelim: "Ziya'nın bir radyom olan dimağı söndüğü günden beri vatandaki ilimde karanlık vardır"⁷.

Ziya Gökalp'ın İlmî ve Felsefi Yönü

Fındıkoğlu Ziya Gökalp'ın bilimsel faaliyetleri çok önemseydiğini, adeta bir mabed olarak gördüğü Edebiyat Fakültesi'nden ayrılmamak için bakanlık tekliflerini birçok kere reddettiğini belirterek buna rağmen Gökalp'ın siyaset alanında yer almasının sebebini şöyle açıklar:

"Fakat siyasî otoriteden uzak kalarak ilim organizasyonu yaratmak imkansızlığını da, Türkiye'ye has olan şe'niyetin [gerçekliğin] inceliklerini pek iyi gören siyasî zekası ile kavradığı için, 'Merkezi Umumî'den de uzak kalamıyordu. Denebilir ki, onun 'Merkezi Umumî' azalığı, hep hayalinde canlandırdığı üniversite ve edebiyat fakültesi planını tahakkuk ettirmek için vasıta olmuştur"⁸

Fındıkoğlu Türkiye'nin fikir havasının tıpkı Descartes zamanındaki Fransız, Kant zamanındaki Alman fikir havalalarına bazı şartlar altında benzemesi; Alman felsefî faaliyetinin Kant ile, Fransız felsefî faaliyetinin Descartes ile başlaması gibi, Türk felsefî faaliyetinin de Gökalp ile başlaması açılarından bu benzetmenin doğru olduğunu açıklar. Ona göre Gökalp düşünce tarihimizde bir dönüm noktasıdır; genellikle bilim zihniyetinin onunla başladığı toplumsal meselelerde skolastisizmin onunla son bulduğu görülür. Gökalp'ın Türk düşünce tarihine getirdiği bilimsel düşünce hareketini şöyle anlatır: "Kazım Namî'nin geçen sene bir vesile ile söylediği gibi "bizde ilkönce ilmin, medreselerden dışarıda bulunduğunu söyleyen Ziya Gökalp'tır. Dini bile ilmin gayrı şahsî gözü ile görmeği bize ilkönce öğreten odur"⁹

"Yirminci asrın başlarında içtimai bünyemizde sessizce kopan felsefî ihtilal, dinî otoriteye dayanan fikirciliği yıktı. Gökalp'ın elindeki mukaddes ateş [millî mefkûre kastediliyor], hepimize fikir tarihimizin yeni bir fasla girdiğini ihtar etti. Bu ateş bir bakıma göre Descartes'in Fransız, Kant'ın Alman felsefelerinde yaktığı ateşten farksızdır. Bir fark varsa o da Gökalp'tan sonra bu ateşi elinde bulunduracak bir neslin nedense yetişmemesidir."¹⁰

Ancak, Fındıkoğlu'na göre Descartes Fransa'da ve Kant Almanya'da birer okul kurdukları hâlde Gökalp'ın Türkiye'deki etkisi bu ölçüde olmamıştır. Gerçi o günün Türkiye'sinde felsefe ve felsefî ilimlerle uğraşanların çoğu bilerek ya da bilmeyerek hep onun eseri olmakla birlikte, Avrupalı anlamda, sistemli bir faaliyet görülmemektedir. Türk toplumu ondaki ilim sevgisini,

⁶ A.g.m., s. 293.

⁷ Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Muhalif Cereyanlar", İçinde. *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, s. 17.

⁸ Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", İçinde. *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, s. 82-83.

⁹ A.g.m., s. 82.

¹⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 27. (24.10.1936 tarihinde İstanbul Halkevinde verilen konferansın metni).

aynı derece ve coşkunlukla yaşayan bir alim tipi yaratamamış, aynı kuvvette kendini ilme veren ahlaklı ve temiz bir otorite yetiştirememiştir. Fındıkoğlu burada isim vermeden Gökalp zamanında yetişmiş Fuat Köprülü gibi milletlerarası [Fındıkoğlu beynelmil el diyor] düzeyde bir edebiyat tarihçisi, Mehmet İzzet gibi ahlakçı, sosyolog ve tenkitçi bir Gökalp okulu temsilcisi ve Gökalp sosyolojisinden mülhem fikirlerle dolu bir sosyoloji kitabı yazarak liselerde aynı geleneğin devamını sağlayan Necmettin S. Sadak'tan bahseder. Fakat ona göre bu isimler 1930-1940'lı yıllarda Türkiye'nin muhtaç olduğu ilim atmosferini yaratamamaktadırlar. Bu da çevrenin henüz Gökalp'ta bulunan *ana sezgi*'ye layık bir evrime ulaşamadığını göstermektedir.¹¹

Fındıkoğlu burada "... Asıl Avrupa'yı gören, Avrupa'yı gözleriyle görmeyen fakat basiretiyle okuyan Diyarbakirli Ziya'dır. Gökalp'daki bu Avrupalı tarafı, ilme iman ve usule bağlılık tarafını nasıl izah etmeli?" diye sorar ve şöyle cevaplandırır: "Türkiyatçı Avrupalılar bu nokta karşısında hayrandırlar. ... Avrupalının, bu biricik Garp kafalı Türk mütefekkeri karşısındaki hayranlığına yarınki nesillerimiz daha yakından iştirak edeceklerdir."¹²

"Gökalp içtimaiyatçılığını bir an'ane halinde yaşatmak, onu olduğu gibi metodolojik hatalarıyla ve ifratlarıyla değil, bilakis genişleterek ve ondan büsbütün başka felsefe ve sosyoloji telakkilerine giden yolları bularak ilerletmek demektir. Bir fikir an'anesi böyle kurulur ve böyle yaşar" diyen Fındıkoğlu, Gökalp ile başlayan bu geleneği kurmak ve geliştirmek için ondan ilhamla şunları önerir: 1) Felsefî faaliyetin çeşitli dallarını gelenek hâlinde kurmaya çalışmalıyız, gelenek olmadıkça kültür yaratılamaz. 2) Nefsiemmare [kötü nefis] ile ilişkisi kesilmiş pozitif bir bilimsel düşüncenin varlığına inanmalıyız. 3) Gökalp'tan alınacak en önemli ders millî kültür fikridir. Millî kültürün çeşitli dallarını yaratmak için çaba göstermeliyiz.

Fındıkoğlu 1936 yılında İstanbul Halkevi'nde verdiği konferansda Gökalp'ı hatırlarken Türkçeyi millî bir bilim ve felsefe dili hâline getirmek gereğini de şöyle vurgular:

"Millî kültürler, muhtevaları kadar kalıpları olan lisanlarıyla kültürleri çekerler ve harekete getirirler. Bugün ise ne bu muhtevadan ne de Türkçemizin şiirini ve şiarını fikrin deryası içinde dalgalandıran bir ilim ve felsefe heyecanından nasibimiz yoktur. Gökalp'ı hatırlarken onun yarattığı ve arkası sıra İzzet'in, Şekip'in beslediği millî felsefe dilimize kuvvet vererek o dil ile millî ve beynelmil el değerlerde kültür eserleri yaratmak heyecanını duymaya çalışalım. Emin olalım ki kültür bilgilerinde yabancından medet ummak aldatıcı bir fantazidir. Yapılacak iş ne kadar naçiz, kusurlu ve eksik olursa olsun yerli kültür kuvvetlerini teşkilâtlandırmaktır. Bu teşkilâtlandırmayı devlet rastgele kimselere değil, ancak bir kanaat ve şahsiyet sahibi unsurlar vasıtasıyla gerçekleştirdiği, onların maddî ve manevî ihtiyaçlarını her türlü bürokrasi endişesinden uzak kalarak-tatmin eylediği [zaman] millî kültür davası halledilmiş olacaktır."¹³

Fındıkoğlu'na göre Ziya Gökalp ismi altında iki şahsiyet vardır: "Biri şu veya bu fikri müdafaa etmiş, şu veya bu siyasî telakkiyi gütmüş, hatta şu veya bu adamı sırasında ögmüş Ziya Gökalp; diğeri, Merkezî Umumî'de müstebitlik yapanların omuzlarını tutup silken, ilk yazdığı satırla son söylediği söz arasında felsefî bir sistem disiplini bulunan, bu sisteme bütün vücudu ile inanan bu imanı uğrunda, talebelerinden birinin pek güzel dediği gibi, baldıran zehirini titremeden içen Sokrat'ın hattı hareketini takınan Ziya Gökalp". Fındıkoğlu'na göre birinci Gökalp'ı herkes eleştirebilir, Gökalp kendisi de böyle bir eleştiriyi beklemektedir. Bu Gökalp fikirleri itibariyle belki yanlış, belki biraz da gayrı ilmîdir. Nitekim onun talebelerinden Fuat Köprülü bu gayrı ilmî noktaları göstermektedir; Gökalp bu eleştirilerden

¹¹ Fındıkoğlu, "Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp", 24.

¹² Fındıkoğlu, "Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp", 23.

¹³ Fındıkoğlu, "Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp", 26.

ancak memnun olabilir.¹⁴ İkinci Gökalp sistem sahibidir; onun eserlerinde şekil bakımından çelişki görülmez. Avrupa ile temas eden Türkiye'de ilme ve felsefî düşünceye inanan Avrupalı tipi, yalnız Avrupa'yı görmeyen bu ikinci Gökalp'ta görülür¹⁵.

Ziya Gökalp, Millî İktisat ve Sosyal Siyaset

Ohanes Paşa-Cavit Bey mektebi ismi verilebilecek olan bir doktrine sahip tarihî bir devre içinde iktisadî siyasetimizin şursuz bir liberalizmden ibaret bulunduğu malumdur. Dünya Harbi bizi böyle bir iktisadi doktrin ile amel ederken buldu. İlk defa Ziya Gökalp, Yusuf Kemal ve arkadaşları ile birlikte millî iktisadî ve içtimaî siyaseti amaçlayan teorik ve pratik faaliyetlere girişmişlerdir. Özellikle sosyal siyaset, Diyarbakır'den Selaniğe ve İstanbul'a gelen ve memleket meselelerini en bereketli bir ilmi kavrayış [Fındıkoğlu hads diyor] ile telif etmesini bilen Gökalp'ın ıstırabını teşkil ediyor. Bir taraftan da iktisatçı sıfatı ile bir millî iktisat sistemi kurmaya çalışıyor. Dünya harbi içindeki süstimalleri ve ihtikarları himaye eden "İttihad-ı Terakki"nin Merkezî Umumî'sine mensubiyet dolayısıyla Ziya'ya herhangi bir suçun atfı, büyük bir insafsızlık olacaktır. Bazı arkadaşları onun nasıl Merkezî Umumî'de, kendisinden gerçekten çekinilen bir ahlak polisi olduğunu anlatıyorlar. Kaldı ki mahrumiyet ve sefalet içinde geçen özel hayatı, her türlü saflık ve temizliğin parlak bir şahididir. Diğer taraftan ferdî mücadelenin bir sınırı ve tesir derecesi olduğunun, her pahaya aksiyon alanında kalmak isteyen bir adamın mücadelesine nisbî bir ölçü verdiği aşikardır.¹⁶

Fındıkoğlu Gökalp'ın vefatının yirmi beşinci yıldönümünde 1948 yılında Bilgi Mecmuası'nda yayımlanan "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele" isimli makalesinde onun sosyal siyasetçiliği hakkında da şunları belirtir: Ziya'nın sosyal siyasetçiliği, Cumhuriyet Türkiye'sinin en esaslı toplumsal meselelerinden birini teşkil eder. Yerli hiçbir düşünür, şimdiye kadar Ziya Gökalp'ın taşıdığı heyecanla bu işe kendisini vermedi. Tesadüf eseri olarak, Ziya Gökalp'tan ve Mehmet İzzet'ten açıkta kalan sosyoloji öğretimi için getirilen yabancı öğretim üyesinin "sosyal siyasetçi" olduğu görüldü. Böyle bir öğretimin faydasız olmadığını bilmekle beraber şu kanaatimizi de ortaya koyalım: İktisadî-içtimaî meseleler de dahil olduğu halde, bütün memleket işleri ancak ve ancak Türkiye denen realitenin içinden ve sinesinden çıkmış Türkiyeli ilim adamının bakış açısına muhtaçtır. Ziya Gökalp'ın sosyal siyasetçiliğini iptidaî bulabiliriz. Çünkü onun zamanındaki iktisadî olaylar, günümüzün sınaileşen Türkiye'sinin olayları değildi. Bugünün sosyal siyasetçisi daha karmaşık gerçeklikler karşısındadır. Bununla beraber Ziya Gökalp'ı, birçok meseleler çözmeye çalışırken, sosyal siyaset ve millî iktisat problemleri ile de uğraşmaya yönelten memleketçilik heyecanının yarısını olsun taşıyan, ona hakim olan hakikî mücadeleciliğin onda birine olsun sahip olan bir iktisatçıya, iktisadî ve sosyal siyaset uzmanı bir veya birkaç Türk alimine şiddetle ihtiyaç vardır¹⁷

Ziya Gökalp ve Emile Durkheim

Fındıkoğlu'na göre, Durkheim ve Gökalp sosyolojileri, iki ayrı toplumun aynı olan ihtiyaçlarından, 'iş' ihtiyacından doğmuştur. Hakikaten, dinî ananenin çözüldüğü bir zamanda Durkheim, toplumsal zümreyi bir anlamda kutsallaştırmayı, bu suretle dinî dayanışma yerine kendisine has bir anlamda organik dayanışmayı koymayı tasarlar. "Mausse'un dediği gibi, ahlakî-içtimaî endişe, Durkheim'ın asıl varlığının gayesini teşkil etmiştir. Bu hüküm, hiç şüphe yok ki, Gökalp için daha doğrudur"¹⁸

¹⁴ Ahmet Halil [Fındıkoğlu], "Ziya Gökalp'ta Sistem ve İman", *İş*, C. 5, S. 19, 1939, s. 122.

¹⁵ A.g.m. s. 122.

¹⁶ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", s. 84.

¹⁷ "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", s. 82.

¹⁸ "Ziya Gökalp ve Muhalif Cereyanlar", s. 11-12.

Fındıkoğlu “gerçekten mütefekkirimiz, Durkheim’a sadık kaldı. Neden? Aradığı hakikati onda mı buldu? Ferdlerin arzuları, duyguları dışında bir içtimaî vicdan, bir içtimaî düşünüş bulunduğunu söyleyen bu Fransız içtimaiyatçısında istediği ümit felsefesinin ifadesini mi gördü?” diye soruyor ve Gökalp’ın Durkheim sosyolojisinden etkilenmesinin sebebini Osmanlı toplum yapısının o zamanki durumu ile şöyle açıklıyor:

“Gökalp’ın doğduğu, büyüdüğü çevreler gözönüne alındığında Diyarbakır’da Ermeniler, Zaza ve Gırmançlar gibi unsurlar var; İstanbul’da Baytar Mektebi’nde Çerkesler, Araplar, Arnavutlar var; Selanik’te yedi, sekiz millet nümunesi var. Bütün bunlar İmparatorluk yapısının çatırdayışını izah için bize ipucu verebilirler. Keza bütün bunlar Durkheim sistemindeki (içtimaî vakıa)nın ve (içtimaî vicdan) tarifinin bir bakıma (millî vakıa) ve (millî vicdan) olabileceğini gösterirler. Gerçekten içtimaî ruh fikri Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkün ve Türk olmayanların güttüğü millî vicdana ne kadar uygundu!”¹⁹

Fındıkoğlu Gökalp’ın, Durkheim’da adeta zamanının siyasi buhranını çözen anahtarları bulunduğunu düşünür. Çünkü O 1876 ve 1908 parlamentolarında ‘Osmanlıyım’ diyenlerin bütün iyi niyetine rağmen sosyal olgularla çarpışan bir toplumsal yalan söylediğini sezmiş ve anlamıştır; adeta toplumsal olguyu millî olgu yapmış, bir çeşit millî sosyoloji düşünmüştür. Bu belki bir tahrif idi. Nitekim geçen sene ... bazı Fransız filozofları bu tahrifi ileri sürdüler. Fakat böyle bir tahrif vaki olmuş olsa bile onun açıklanması ayrı bir mesele teşkil eder. Aslında Fransa’da da Fransız sosyolojisini, milliyetçi düşünörlere yaklaştıran faktör burasıdır. Durkheim sosyolojisi araştırma ve uygulamada toplumsal olguyu millî olgu ile özdeşleştirmeye çok elverişlidir.²⁰

Fındıkoğlu’na göre Ziya Gökalp Durkheim sosyolojisini vasıta olarak kullanarak Türkiye’de değeri bugün bile anlaşılamayan bir zihniyet değışikliğı yapmıştır. Hurafeye, dinî esaslara, soyuta sapsmadan, realiteye dayanan ilim aşkını Türkiye’ye o getirmiştir. Hakikî felsefi faaliyetin ruhunu o kavramıştır. Ondan önce Avrupa’nın tesirini Türkiye’ye getirmiş olanlarla Gökalp arasındaki fark bu açıdan çok büyüktür.²¹

Fındıkoğlu burada Gökalp’ın görüşlerini eleştirir: Bazı genel sosyoloji ilkelerini millî sosyoloji adına değıştiren, bir çeşit toplumsal monizme sapan, başka bir ifade ile toplumsal tasavvuf yapan ve toplum adına ferdi göz önüne almazken zamanın bazı büyüklerine kasideler yazmak gibi çelişkili yanları vardır. Fakat bütün bunlar, gerçeklik hükmünün ne olduğunu araştırırken aynı zamanda şiir yazan, bu itibarla Goethe gibi küllî bir deha özelliğı taşıyan Gökalp’ı küçültecek değil, bilakis büyütecek sebeplerdir. Bir düşünöru anlamak için sisteminin şurasında ve burasındaki küçük çelişkileri değil, bütününü kavramak lazımdır. Bergson bir yazısında ciltler doldurmuş bir mütefekkirin de bazan bir kelime, bir cümle ile ifade edilecek bir ana düşünce[si]nin, felsefi bir sezgi[si]nin bulunduğunu söyler. İşte Gökalp’ta bu düşünce ve sezginin ne olduğunu bulmalı, yoksa gelişigüzel tenkitlerle yetinmemelidir. Fındıkoğlu’na göre Gökalp’taki sezgi “ilmî şekilde içtimaî hadiseleri kavramaktır”²²

Fındıkoğlu’na göre Gökalp zamanındaki Türkiye’nin fikir havası, tıpkı Descartes zamanındaki Fransız, Kant zamanındaki Alman fikir havalarına, bazı şartlar altında benzer. Her üç düşünörun çevresinde bir sarsılış, skolastisizme bir isyan var. Descartes’in skolastisizmi çığnediğini gösteren tabloyu, Türkiye’li Gökalp’a da atfetmek yerinde olabilir. Gökalp için bu benzetmeyi yapmanın bir başka anlamı daha vardır: Alman ve Fransız felsefi faaliyeti, nasıl bu iki filozoftan başlarsa, Türk felsefi faaliyeti de Gökalp ile başlar. Bu inkar

¹⁹ “Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp”, s. 21-22.

²⁰ A.g.m. s. 22.

²¹ A.g.m., s. 22.

²² A.g.m., s. 23-24.

edilemez tarihî bir olaydır. Gökalp düşünce tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Toplumsal meselelerde skolastisizm onunla sona ermiştir. Bu vesile ile genellikle ilmî düşüncenin onunla başladığı görülür.²³

Gökalp sosyolojisinin asıl önemi, Türkiye’de, yerli bir sosyoloji okulu haline gelmesidir. Edebiyat alanında Fuat Köprülü, eğitim, özellikle siyasî sosyoloji alanında Necmettin Sadık, sanat ve eğitim anlayışlarında İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Gökalp ekolüne mensup ilim insanlarıdır. Gökalp sosyolojisi sadece belli şahsiyetler üzerinde değil, genel çevrede de etkili olmuştur. Fransa’da sosyoloji sadece öğretmen okullarına girmişken, Türkiye’de liselerin ana derslerinden biri olmuştur. Millî inkılabın kültür meselelerine hep *Türkçülüğün Esasları* sahibinin hayali hakimdir.²⁴

Fındıkoğlu Gökalp-Durkheim sosyolojisinin Türkiye’de doğurduğu karşı hareketten de bahseder. Mehmet İzzet ve Mustafa Şekip Tunç Gökalp sosyolojisini eleştirerek fikir beyan etmişlerdir:

“Türk düşüncesi, bütün kültür sahibi milletlerin düşüncelerini idare eden ezeli değişme kanunlarını şüphesiz geçirecekti. Nitekim geçirmiştir. Mustafa Şekip Bey’in kalemi ile memlekete tanıtılmış olan Bergson felsefesi, hakikatte Gökalp içtimaiyatının şey’î seciyesine [karakterine] bir isyan telakki edilebilir. Fakat içtimaiyat dairesinde kalmak, içtimaiyat silahı ile davranmak şartıyla bu karşı hareketi yapan daha ziyade Mehmet İzzet olmuştur”.²⁵

Ziya Gökalp, Batılılık ve Müsteşrikler (Doğubilimciler)

Fındıkoğlu 24.10.1934 tarihinde Berlin Türk kulübünde yaptığı bir konuşmada Berlin’deki kısa ikametinin rastladığı Ziya Gökalp’in bir ölüm yıldönümünde Türk gençlerine hitabında şöyle der:

“Garplılık ve Garpçılık demek, akli selimcilik ve ilimcilik demektir. Hatta Garbı görmek ve anlamak için Garba gelmeye de pek lüzum yoktur. Nice Türkler Avrupa’yı altüst ederler, fakat Avrupa’yı anlamazlar. I. Dünya Harbi esnasında Almanya’nın dostluğundan faydalanarak birçok münevverler Almanya’ya ve Berlin’e gelirdi. Hatta bir rivayete göre Ziya Gökalp’i Almanya’ya seyahate teşvik edenler oldu. Fakat o; ‘Ben Avrupa’yı bilirim, lüzum yok! diyerek Üniversite kürsüsünden ve ‘Millî Tettebbular Mecmuası’, ‘Yeni Mecmuası’, ‘İslam Mecmuası’ muharrirliklerinden bir an olsun uzaklaşmamayı tercih ederdi”²⁶

Fındıkoğlu yine Berlin’de Gökalp’in *millî şuuru*’u ile Hegel’in *volksgeist*’ini birbirine benzetir; Ziya Gökalp’i Herder ve Goethe ile karşılaştırır:

“Bir nokta daha! Berlin’deyiz. Her gün Üniversite avlusundaki Hegel büstü önünden geçiyorsunuz. Hegel’in “Volksgeist”i ile Ziya Gökalp’in arasında, onun millî ruh dediği şey arasında ne kuvvetli münasebet var. Bir fikir adamımız bu nokta etrafında bize güzel bir felsefe tecrübesi sunabilir. Keza Herder ile Goethe’yi Ziya’mızla mukayese pek yerindedir. Şiiri de şuuru da dile getiren Goethe, sanki Z. Gökalp ve Ziya [Gökalp] ise Goethe oluyor. Her ikisi de üniversal dehaları ile milletlerinin lisanlarını geliştirmemiş[ler] midir?”²⁷

²³ A.g.m., s. 24.

²⁴ “Ziya Gökalp ve Muhalif Cereyanlar”, s. 12-13.

²⁵ A.g.m., s. 13.

²⁶ Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve İlim Türkiyesi”, içinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 106. (24.10.1934 tarihinde Berlin Türk Kulübünde yapılan konuşma).

²⁷ A.g.m., s. 106.

Fındıkoğlu Batı'dan alınması gerekenler konusunda Gökalp'la hemfikir olduğunu şu cümleleri ile açıklar:

"Garpden memlekete götüreceğimiz şeyleri Ziya Gökalp kadar anlamış fikir adamımız yoktur desem mübalağa olmaz. Merkezi Berlin'de olan "Deutchthum in Ausland-Almanya Dışında Almanlık"a benzer bir Türkçülük siyaset olarak değil, ilim ve kültür davası olarak ele alınmalı, eğer Z. Gökalp'ı seviyorsak!. Memleket meselelerine ilim gözü ile bakmalı, eğer bu büyük fikir adamına hayran isek! O bize bir Fransız içtimaiyat mektebinin adesesini gösterdi. Biz ona başka içtimaiyat çığırlarının görüşlerini katabiliriz. Mesela Alman İçtimaiyatının muhtelif cereyanlarından faydalanmak, yine Ziya Gökalp'ın istediği şeydi. İlmın gayesi birdir, bütün içtimaiyat doktrinleri sosyal hakikatler için değil midir? Hepsinden faydalanabiliriz. Fikret ile beraber tekrar edelim: hepsi lazım bu yurda hepsi müfid [faydalı]!"²⁸

Fındıkoğlu 1934 yılında İş Mecmuası'nda yayınlanan "Şark Bilgiçlerine Göre Ziya Gökalp" isimli araştırmasında 1912 yılından beri Ziya Gökalp ile ilgilenmeye başlayan Avrupalıların ilme karşı bir Avrupalı imanı besleyen, sarsılan İmparatorluk bünyesine sağlam bir yaşama temeli arayan bu Türk'e karşı hayranlık ve hayreti arttırdığını belirtir. İçlerinden bazıları bu yüzden onu Türk'e ve Türkiye'ye yakıştıramamakta, eski medeniyetlere yuva olmuş bir çevreden yetiştiğini söyleyerek onun derin olan tarafını başka bir tarihe mal etmeyi düşünmüşlerdir. Bu batıl düşüncenin kökü şüphesiz yanlış bir Türklük anlayışında bulunmaktadır. Çeşitli Avrupa memleketlerinde onun için söylenmiş sözlere baktığımızda Avrupa'yı görmeyen Ziya Gökalp'ın bir anlamda Avrupa'yı tam can gözüyle gördüğünü söylemek gerekir. Zaten kendisi de 'Avrupa'yı görmedim, okudum' diyordu. Avrupalıların Avrupa'yı görmeyen bu Avrupalı Türk hakkında düşündüklerini bilmek, on yıl sonra onu anarken bize onur verecek, özellikle kendi düşünme kuvvetimize güvenmediğimiz bu sıralarda bizi kuvvetlendirecektir. Fındıkoğlu'nun bu düşünürlerin Gökalp hakkında söylediklerinden [kaynakları ile birlikte] verdiği örneklerden birkaçı şöyledir:²⁹

"Yeni Türkiye'de yapılan yeniliklerin hiç biri yoktur ki Ziya Gökalp'ın hadiseleri tarif ve tasnif hususundaki yenilmez kuvvetiyle münakaşa ve tetkik edilmiş olmasın. Hatta anlaşıldığına göre, o, bunların ekserisini ilham da etmiştir".

J. Deny: R.M.M.C. 61, 1925, s. 6.

"Bir gaye dahilinde ve anlayışlı bir surette yaptığı iş içtimaiyat ilmi etrafındadır. Şimdiye kadar onun haricinde hiçbir kimse Türkiye'de bu ilim ile onun kadar meşgul olmadı. Bu meşguliyet o derecededir ki Ziya Gökalp bir mektep yaratabilmiştir".

M. Hartmann: M.S.O.S. Kısım II, s. 113.

"Dil meselesi Ziya Gökalp için geniş bir felsefi, içtimai, siyasî kimıldanışın sade bir parçası idi. Bu umumî kimıldanışın dileği, millî bir kültür davası olmuştur".

A. Fischer: Antologie, Leipzig, 1919, s. 9.

"Durkheim'in ilminden ve Bergson'un felsefesinden derin bir surette müteessir olan bu dâhi, tetkiklerine ateşli muhayyilesini karıştırmak suretiyle, sonradan talebelerinin 'Bugünkü Türklerin hayatına uygun mefkûre dedikleri şeyi vücade getirdi. Ondan evvel 'mefkûre' kelimesi Türk dilinde mevcut değildi. Onu oraya sokan Ziya Gökalp oldu".

B.G. Gaulis: La question turque, 1331 Paris, s. 220.

Ziya Gökalp ve Aile İsimleri

Fındıkoğlu'na göre soyadı meselesi bir toplumu kökleştirme vasıtası olduğu için tarihî olduğu kadar güncel bir toplumsal meseledir. Ziya Gökalp takip ettiği sosyoloji metodolojisi

²⁸ A.g.m. 106-107.

²⁹ Ziyaeddin Fahri [Fındıkoğlu], "Şark Bilgiçlerine Göre Ziya Gökalp", İş, 1934, C.1, S. 3-4, s. 195-197.

gereği toplum kurumlarını muallakta değil, tarihî bir çerçeve içinde düşünmektedir. Bütün yazılarında toplumsal kurumların millileşmesinden bahseden bir Türkçünün soyadı meselesinde de aynı prensipten hareket edeceği düşünülmelidir. Bir dostunun seçip kendisine teklif ettiği Gökalp ismi kendisi için kullandığı çeşitli isimler arasındadır. Fakat bunlar o zamanın yazar adına tekabül eder. Gerek önceleri taşıdığı 'Timurtaş' gibi isimleri, gerek 'Gökalp' adını, aile ismi olarak değil, sadece ikinci isim yerine kullanmıştır. "Diyarbakır'dan gelen Mehmet Ziya, Selanik ve İstanbul'da 'Ziya Gökalp' veya 'Gökalp Ziya' oldu. Gökalp'ın bu şekilde isimlenme tarzıyla, bizlere aile ismi alma modeli verdiği asla iddia edilemez.³⁰

Gökalp eskiden beri Türkiye'nin köylü kesimi arasında kullanılmakta olan "... oğlu Ahmet", "... oğlu Satılmış" ...ilh... tarzındaki isimlenmeye karşı sempati beslemektedir. Bir yazısında "Osmanlı saltanatı devrindeki havas sınıfı"nın "...zade" tarzına "halkın iltifat" etmediği ve "... oğlu"nu kullanmakta devam ettiğini söylerken halkı alkışlamak ister. Fakat burada şu düşünce akla gelebilir: Mademki kendisi, bu sisteme karşı sempatik, o halde neden kendisi memleketinden, Çermik veya Diyarbakır'dan köklü bir aile ismi alıp "... oğlu Ziya" tarzında kullanmadı ve başkalarına da örnek olmadı? Bu sorunun açık cevabını, ancak merhumun hayatında kendisine sormakla alabilirdik. Belki de kendisi "şuur"u ile halk tarzına eğilimlidir, ancak etrafındaki Osmanlı aydınlarının geleneği, özellikle İstanbul'daki Osmanlılık havası buna engel olmuştur. Diğer taraftan etrafına yaptığı tesire bakılırsa aşağı yukarı tatmin edici bir cevap bulmak da pek imkansız değildir. Kaldı ki elimizde mevcut bir vesika bu konuda Z. Gökalp'ın tesirine delil teşkil etmektedir.³¹

Fındıkoğlu'na göre milli duygu, psikoloji icabı, sadece duygu halinde kalmayan, hareketlere "iş"lere tesir eden kuvvetli bir duygudur. Bu duygu, başka milli duyguların dalgalandığı bir çevrede daha kuvvetlidir. Trablus, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında bu duygu, Türkiye içinden çok Türkiye dışındaki Türkler arasında gergin bir hale gelmiştir. Z. Gökalp'ın en heyecanlı yayınlarının yapıldığı bir devrede İsviçre'de bulunan Türk gençleri, Türklüklerini bir taraftan onun aydınlatmasıyla kuvvetlendirirken, diğer taraftan bu duygunun kendi isimlenme tarzlarında da görülmesini istemişler ve isteklerini de uygulamışlardır.³²

Fındıkoğlu "Gökalp, bir aile adı kanunu projesi yapmak vaziyetinde bulunsaydı nasıl hareket ederdi?" diye soruyor. Ona göre Gökalp'ın bu konuda açık bir teklifi yoktur. Meselenin esasını teşkil eden

"Türklerde aile isimlerinin zaten mevcudiyeti" noktasına, özellikle 1881 nüfus nizamnamesinde kayıtlı "familya namı" taşımak mecburiyetine hiç temas etmiyor. Bununla birlikte ikinci devreyi anlatırken "Çapanoğlu", "Kozanoğlu" gibi isimleri zikretmesinden, meseleye vakıf olduğu manası çıkarılabilir. Bilhassa halkın "... oğlu" ilavesini zaten kullandığını söylemesinden ve buna sempati duymasından, kanaatinin bu yönde olduğunu düşünmek mümkündür. Fakat bütün Türkiye halkında bu türden köklü yerli isimler mevcut mudur? Bu hal monografilerle sabit olmuş mudur? Gökalp, tarihi ve sosyolojik usulü, bu meseleye uygulamamış ya da uygulayacak zaman ve imkan bulamamıştır. Fertleri aile ismi seçiminde serbest bırakıyor ve icabında "hükümet müdahalesi"ni istiyor".³³

Fındıkoğlu'na göre kısaca belirtmek gerekirse "Ziya'nın ortaya attığı isim meselesi, iyi uygulanmamış, kötü ve şuarsuz bir taklitçilik bu güzel işi hayatiyetsiz bir şekle sokmuştur".³⁴

³⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Aile İsmi Müessesesi", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıkları ve Söyledikleri*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955: 36-38.

³¹ A.g.m., s. 38.

³² A.g.m., s. 38-39.

³³ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Aile İsmi Müessesesi", s. 42

³⁴ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", s. 87.

Ziya Gökalp'ın Türkçülüğü ve İnsaniyetçiliği

Fındıkoğlu vefatının onuncu yılında yapılan anma toplantısında Ziya Gökalp'ın Türkçülüğü hakkında şöyle düşünür: Ziya Gökalp'ı hepimiz Türkçü biliyoruz. Türkçülük bilinçsiz şekilde her zaman mevcuttur; hatta Kaşgarlı Mahmud'a kadar çıkabilir, şuurlu izlerine de rastlanabilir. Türkçülük 19. Yüzyılda Batı'dan gelen etkilerle ve Türk toplumunun iç bünyesinden gelen baskılarla sistem haline gelmiştir. Hatta I. Dünya Savaşı'nda siyasileşmiştir. Bu siyasileşmeden dolayı Gökalp itham da edilmiştir. Bu itham yerinde mi? ... Olayları zamanında değerlendirmek gerekir. Almanya ve Türkiye'nin 1914'deki silah arkadaşlığı esnasında Almanya'nın Türkçülüğü istismar etmesi gibi bir iddia tamamıyla iftiradır. ... Bir Türkün millî sınırlar dışındaki Türklere, Türk ülkelerine sempatisi, hatta bazan onları kendi içine almak istemesi veya kendi sınırını onlara uzatmak istemesi tabiidir.... Burada Gökalp'ı İslavizm lehine sevmemek gibi tehlikeli bir ruh hali dahi vardır.³⁵

“Diğer taraftan Ziya Gökalp'ın Türkçülük veya Turancılık'tan siyasi yayılmayı kastettiği de iddia edilemez. Turan mefhumu henüz aydınlanmamıştır. 'Kızıl Elma'ya bakılırsa Turan Anadolu'dur. Yani kültür ve medeniyetçe yükselmiş bir Türkiye Turan sayılıyor. Hülâsa [Özetle]Türkçülük on sene sonra yad edilen Ziya Gökalp'ın sistemleştirdiği büyük meselelerden biridir ve hepimiz bu yolun yolcusuyuz”³⁶

Osman Tolga tarafından yazılan “Ziya Gökalp'ın İktisadi Fikirleri” isimli eserde Ziya Gökalp'ın sosyalist ve dünya devletçisi vasfını taşıyan tarafı çok güzel aydınlatılmaktadır görüşünde olan Fındıkoğlu, burada Osman Tolga'nın 1947 yılında Gökalp'ın görüşlerini analiz eden yazısına da atıfta bulunarak onun hakikî dünya birliğinin kurulmasının bağlı olduğu şartları şöyle gösterdiğini dile getirir: Ziya Gökalp hakikî ve gerçek bir milletler cemiyeti için şu üç şartı koşmaktadır:

1) Her devlet istiklalinden bir kısmını terkedebilmeli, 2) Her devlet, bir dünya devletinin tabiiyetine girmeyi kabul edebilmeli, 3) Böylece teşekkül edecek bir dünya devletinin teorik ve hayalî olarak kalmaması için kendisine özgü yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri olmalı ve bir dünya parlamentosu teşkil edilmelidir.³⁷

Fındıkoğlu daha sonra Gökalp'ı ırkçılıkla suçlayanlar hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor:

“Hayret! Bu fikirler bazı cahiller ve kirli bir ruh taşıyan kimseler tarafından manası anlaşılmamış bir ırkçılıkla, hatta mütecaviz ve emperyalist bir Turancılıkla itham edilen Ziya Gökalp'a mı ait? Kant, Goethe, Zola gibi büyük mütefekirleri karakterlendiren geniş görüş Ziya Gökalp'ta da vardır. 1919'da nazariyesi ortaya atılan Milletler Cemiyeti teşkilatı daha ölümünün vaki olduğu senede, yani beş sene sonra sarsıldığı, Rusya'daki milyonlarca Türk'ün feci esaretinin başladığı zaman bile o, bu idealizmi terketmedi. Bugünkü dünya karşısında çok manalı olan ve Ziya Gökalp'ı yalnız Türkün ve Türklüğün değil, bütün dünyanın mütefekiri derecesine yükselten şu sözlerini tekrar edeceğim: “Ne olursa olsun uzak ve yakın bir istikbalde, milletlerarası bir teşkilatın vücutte gelebileceğine imanım vardır. İstikbale ait bu büyük mefkûreye kalplerimizi bağlayalım”³⁸.

Fındıkoğlu'na göre siyasî ve milletlerarası bir mesele olan Türkçülük Gökalp'ın sisteminde önemli bir yer tutmaz; onun hakikî Türkçülüğü Türkiye Türkçülüğü, bir dereceye kadar genel bir kültür Türkçülüğüdür. Gökalp'ın Türkçülüğü 1940'lı yıllarda canlılığını korumaktadır. “Bulgaristan'dan ve Romanya'dan Deliorman Türklerini getirip Türkiye'ye yerleştiren siyaset, Türkçülük değil de nedir? Türk edebiyat tarihini okutan hocaların muhtelif Türk halklarından

³⁵Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve İlim Türkiyesi”, s. 104-105.

³⁶Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, A.g.m., s. 105.

³⁷Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp Vesilesile Yedi Eser”, İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 97.

³⁸A.g.m., s. 97.

bahsetmeleri ve bizi vakit vakit Turfan'da, Altay'da gezdirmeleri Türkçülük değil de nedir?" Bu gibi birçok örnek Gökalp'in ne kadar ebedî bir fikir ve hassasiyet kaynağını dile getirdiğine dair delil teşkil etmektedir.³⁹

Fındıkoğlu'na göre Gökalp yalnız bir sosyolog, olayları takip eden bir ilim insanı değil, aynı zamanda Türk Dünyası ile insanlık arasında ilişkiler kuran bir tarih felsefecisidir. Gökalp'in tarihimizde bir devir açan meşhur Kızılelma manzumesinde Türkiye için millî idealizmi gençliğe aşılama üzere kullandığı "Turan" mefhumu üzerinde şimdiye kadar ciddi bir analiz ve açıklama yapılmamıştır. Milletler Cemiyeti kurulduğu sırada o, uzağı gören derin görüşü ile şöyle diyordu: "Milletler Cemiyeti bir gün teşekkül edecek. Fakat henüz zamanı gelmemiştir. Çünkü Milletler Cemiyetinin vücuda gelebilmesi için çok kuvvetli bir cihan efkârı umumiyesine [dünya kamuoyuna] ihtiyaç vardır. Halbuki bugün millî efkârı umumiyeler [millî- kamuoyları] daha çok kuvvetlidir".⁴⁰

Ziya Gökalp'ta Hukuk, İktisat, Din

Fındıkoğlu Ziya Gökalp'in vefatının yirminci yılına tekabül eden 1944 yılında yayımlanan *İçtimaiyat Dersleri-Hukuk Sosyolojisi* kitabını, önsözünde, "memlekette hukuk sosyolojisi cereyanını düşünceleri ve aksiyonları ile hazırlamış mütefekkir" olarak Gökalp'a ithaf ediyor.

Fındıkoğlu 1909'dan itibaren Durkheim'dan etkilenen Gökalp'in Fransız sosyolojisinin hareket noktalarını çok iyi kavradığını ve özellikle hukuk anlayışını ve İslam hukukunu ifade eden fıkha bilimsel olarak uyguladığını belirtir. Hatta hukuk sosyolojisinin Gökalp'in fikirlerinin %70'inden fazlasını oluşturduğunu, onun fikirlerinin geri kalan %30'unun da dolayısıyla hukuki meselelerle ilgili görüşler olduğunu dile getirir. Çünkü, Gökalp da E. Durkheim gibi sosyolojik araştırmanın en ziyade hukuki kurum ve olaylar üzerinde mümkün olacağı fikrindedir.

Bununla beraber Fındıkoğlu'na göre Gökalp'in yazılarının çoğunlukla Türk hukuk sistemiyle ilgili olmasını onun Durkheim sosyolojisinin hukukî olayları inceleme kolaylığından ibaret metodolojik düşüncesine atfetmek de doğru değildir. Bunun daha derin sebepleri vardır. Ziya Gökalp'in düşüncelerini yazdığı zamanki Türk toplum yapısının dinamizmi bunu gerektirmektedir. 1940'lı-1970'li yıllarda da Türk toplum yapısında bu dinamizm devam etmektedir.⁴¹

"Kendilerinden ziyade etrafları ve cemiyetleri için doğan büyük mütefekkirlerin içtimai düzenin ifadesi demek olan hukuki nizamın şu veya bu şekilde olması noktasında veya bu nizamın ne olması lazım geldiği meselesi üzerinde ısrarla durmaları, enfüsi hayatlarının en tabii icabıdır. Z. Gökalp'in de bu gibi mütefekkir tiplerinin başında geldiği şüphesizdir. Kendi tabiriyle "içtimai tasavvuf" onun bütün hayatını dolduran bir mefkûre olmuştur. Hatta manzumelerinden taşan ruh, bu mefkûrenin alevleri arasında da bizi milli bir idealizme götürmüyor mu?"⁴²

ifadeleriyle Fındıkoğlu, Gökalp'in zamanının Türkiye'sinde toplumu/milleti için nasıl idealistçe düşündüğünü, *Yeni Hayat*, *Kızılelma*, *Altın Işık* gibi eserlerinde bu idealizmi gerçeklik haline getirecek yolu göstermeye çalıştığını ifade eder. "Hatta bu manzumelerin topuna

³⁹ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 85.

⁴⁰ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Günün Başlıca Meseleleri", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 76-77.

⁴¹Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Fıkıhın İstikbali", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 54; Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1944, s. 6; Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1958, s. 78.

⁴² A.g.m., s. 54; Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri Hukuk Sosyolojisi*, s. 6-8.

birden 'hukukî' bir ruhun hakim oluşunu, 'şuuru susturup' 'şiiri söyleten' şair Ziya Gökalp'ın manzume mevzularını ekseriya hukukî hayattan aldığını göstermekle isbat etmek çok kolaydır".⁴³

Fındıkoğlu'na göre Türkiye'de *millî iktisat* fikrini ilk defa Gökalp dile getirmiştir. Gökalp materyalist olmadığı halde iktisadî meselelere çok önem vermiştir. *Yeni Hayat*'daki şiirlerin çoğu iktisadî meselelere temas eder. 1930'lu yılların Türkiye'sinde iktisadî meselelerle uğraşan bilimsel bir organizasyonun bulunmaması üzücüdür. I. Dünya Savaşı esnasında birkaç Alman iktisat alimi İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmıştır. O yıllarda yine nasyonal-sosyalist olup Almanya'da kendilerinden hoşlanılmayan bazı iktisat profesörlerinin Türkiye'ye davet edileceği söylentisi üzerine Fındıkoğlu şu fikrini tekrarlar: "Yabancı kültürden istifadeyi kabul etmekle beraber bir Türk darbimeseline işaretten de kendimizi alamıyoruz: Taşınma su ile değirmen dönmez".⁴⁴

Fındıkoğlu 1940'lı-1970'li yıllarda yazdığı yazılarında Gökalp'ın ekonomi alanındaki fikir ve hizmetlerini şöyle anlatır: I. Dünya Savaşı'nda Gökalp Türkçülüğe ait eserleri ile tanınmış Tekinalp ile birlikte İktisadiyat Mecmuası'nı yayımlar. Bu mecmuadaki ekonomik neşriyat bugün dahi ekonomi politikamıza yön verebilecek fikirlere sahiptir. 1922'de Diyarbakir'de yayımladığı Küçük Mecmua'da 'İktisadî Mucize' isimli, yayımlandığı yıllarda derin yankılar uyandıran değerli yazısında Türkiye için bir iktisadî mucizeye ihtiyaç olduğunu belirten yazısını hatırlar. Türkçülüğün Esasları'nda İktisadî Türkçülüğün esaslarını çizdiğini ifade eder:

Ziya Gökalp bütün bu neşriyatında bir ülkenin iktisadî, dinî, siyasî ahlakî kurumlarında bir beraberlik olmakla birlikte ekonomik değerlerin yaratılışı, bunun diğer kurumlara etkisi açısından ekonomik kuruma önem verilmesinin doğru olacağını düşünür. Onun istediği ekonomik zihniyet ve ruh değişikliğidir. Millî eğitimde (terbiyede) iktisadîlik prensibine önem verilmesini ister. Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak devirlerinin parlaklığını, o devirlerin meslek ve zanaatıyla ilgili gösterdikten sonra yeni Türkiye'nin aynı türden bir gelişmişliğe kavuşması çareleri üzerinde durur. Bir taraftan halkın iktisadî eğitimine önem vermek, bizden hizmet bekleyen ülkenin yer altı ve yar üstü servetlerini işletme çarelerine başvurmak gereği üzerinde dururken, diğer taraftan başka sebepler altında birikmiş sermaye yokluğu karşısında devletin iktisadî rehberliğini de tavsiye eder.⁴⁵

Fındıkoğlu Gökalp'ın bu fikirlerini açıkladıktan sonra 1951, hatta 1955 Türkiye'sinde iktisadî devletçilik tecrübesinin yapıldığını, başarısızlık sebebi olarak; liberal ve neoliberal iktisat politikalarının tartışıldığını, devlet kapitalizmi ile uzlaşabilecek bir şahsî teşebbüsçülük üzerinde durulduğunu, ancak, siyasî partiler arasında ihtirasla ele alınan bu meselenin partiler üstünde genel bir ülke meselesi olarak ele alınmadığını belirtir.

Ziya Gökalp "dinî Türkçülük'ü din kitaplarının ve hutbelerle vaazların Türkçe okunması demektir. Bir millet, dinî kitaplarını okuyup anlayamazsa, tabiidir ki dininin hakikî mahiyetini öğrenemez. Hatiplerin, vaizlerin ne söylediklerini anlamadığı surette de ibadetlerden hiçbir zevk alamaz..."⁴⁶ ifadeleriyle açıklamıştı.

Fındıkoğlu Ziya Gökalp'ın din konusundaki görüşlerini uzun uzun açıkladıktan sonra üzerinde şu fikirleri yürütür: Dini müessesenin millîleşmesi, çağdaşlaşması ve evrim

⁴³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, s. 183.

⁴⁴Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve İlim Türkiye'si, s. 105.

⁴⁵ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Sosyal Meselelerimiz", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 143.

⁴⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını, 1976, s. 170.

geçirmesi, yani bereli, tesbihli, sarıklı istibdadından kurtularak yeni bir aşî ile gelişmesi ve medeniyet ile uzlaşması bir taraftan kendiliğinden devam eden toplumsal evrim aşaması ile, diğer taraftan dinî hayatın ilmini, felsefesini, sosyolojisini, estetiğini, ilmî veya pratik amaçları tedris kurumlarının gelişmesi ile mümkündür. Ziya Gökalp bu noktaya son derece önem vermiştir.⁴⁷

Fındıkoğlu da derin ve anlamlı açıklamaları ile⁴⁸ Gökalp'in bu görüşlerini önemser ve savunur.

Okul Kurucu Olarak Ziya Gökalp

Fındıkoğlu'na göre 20. yüzyılın başından itibaren Türkiye'de sadece Mehmet Sabahaddin ve Ziya Gökalp birer okul kurabilmişlerdir. Gökalp'in kurduğu okul başlı başına bir dünyadır. Bu okulun çatısı belki de bütün fikir hayatımızın binasını teşkil eder. Bu sebeple bu okulun incelenmesi büyük öneme sahiptir.

Fındıkoğlu'na göre, Ziya Gökalp okulu çeşitli sosyolojik kurumlara göre kollara ve dallara ayrılan bir sosyoloji çığırındır. O, Ziya Gökalp'in hayatında ve vefatından sonra bu dallarda çalışanları tanıtmayı kültür tarihçilerimizin görevi olarak görür ancak, şu birkaç örneği verir: Fuat Köprülü⁴⁹ Ziya Gökalp okulunun edebiyat sosyolojisi kolunu temsil eder. Köprülü son zamanlarda hukuk ve iktisat sosyolojileri sahasını da ele almış, hatta Ziya Gökalp'tan çok ileri giderek başlıbaşına bir okul kurmuştur. Ancak bu okulun organı olan *Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası* onun siyasi hayata atılmasından sonra duraklamıştır. Necmettin Sadık aynı okulun siyasi sosyoloji koluna mensuptur. Önceleri *İktisadiyat Mecmuası*'ni daha sonra *Türkiye İktisadiyat Mecmuası*'ni yayımlayan Tekinalp aynı okulun sadık ve vefalı bir ekonomik sosyoloji temsilcisidir. Ziya Gökalp okulunun bir büyük dalı olan kültür sosyolojisinin kıymetli bir temsilcisi Ali Nüzhet'tir. Ziya Gökalp hakkında ilk eseri yazmış olan Ali Nüzhet, 1930'dan sonra bir taraftan Z.G. i biyografi ve bibliyografisi ile tanıtmak, diğer taraftan matbuatta vakit vakit edebi kültür ve lisan sosyolojisi ile alakalı meselelerde Z.G. çığırından mühlhem düşünceleri temsil etmek vazifesini ifa etmiş ve etmekte bulunmuştur.⁵⁰

Fındıkoğlu şu tavsiyelerde bulunur: Ziya Gökalp için yapılacak anmalarda onu bir okul, bir akım, bir çığır olarak görmeli; bu okulun ve çığırın yeni yolcularını ve mensuplarını gençliğe tanıtmalıyız. Fikir hayatı organik hayat gibi ancak- ve maalesef memleketimizin yabancı olduğu- devamlılık, süreklilik ile gelişebilir.

"Bu devamlılığın mutlaka üstadların fikirlerini pasif olarak tasdik ve tekrardan ibaret olmadığı da şüphesizdir. Hatta üstadlara zıt cereyanları bile beklemeli. Bu anti cereyanlar, mektep kurucularını daha çok memnun eder. Zira onların istediği, cemiyetin hayatı ve hayatiyetidir. Bu hayatın dilekleri, fikirle tecelli ettiği takdirde düşünce hayatı da büyük adamların arzularına uygun şekilde serpilecektir".⁵¹

⁴⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 170-171; Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Sosyal Meselelerimiz", İçinde: *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 141-146.

⁴⁸ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Sosyal Meselelerimiz", İçinde: *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 143

⁴⁹ Fuat Köprülü ve Ziya Gökalp okulu için bkz., Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp Mektebi ve Fuat Köprülü", İçinde: *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 147-151.

⁵⁰ Ziya Gökalp Mektebi ve Ali Nüzhet", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 100.

⁵¹ A.g.m., s. 102.

Nitekim 100. kuruluş yılında *Türkiye’de Sosyoloji Ekolleri* açıklanırken⁵² İstanbul Üniversitesi’nde ikinci nesil Türk sosyologları olan Ziyaeddin F. Fındıkoğlu ve Hilmi Z. Ülken’den itibaren Ziya Gökalp’ın görüşlerine dayalı olarak iki büyük sosyoloji ekolünün ortaya çıktığı belirtilmiş ve açıklanmıştır: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü; Yerli Sosyoloji Ekolü; İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi: Millî İnşacı Ekol olarak anılmakta ve faaliyet göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

1944 yılında yayımlanan *İçtimaiyat Dersleri Hukuk Sosyolojisi* kitabının önsözünde kendisini Gökalp’ın manevî talebesi olarak takdim eden Fındıkoğlu 1936 yılındaki bir konferansında Gökalp’ı bir çığır açıcı olarak takdim ve takdir ettiği, aynı zamanda takip etmek gerektiğini belirttiği konuşmasını şu sözleriyle bitirmişti: “Tıpkı olimpiyatlardaki ateşi memleketten memlekete götüren beden sporcusu gibi, Gökalp’ın elinde ilim aşkı ve memleket sevgisi ile halelenmiş olan mukaddes ateşi yeniden kıvılcımlandırıp Türk nesilleri arasında canlı bulunduracak bir mütefekkirler nesline, bir fikir sporcuları kafilesine ihtiyacımız var.”⁵³

Fındıkoğlu Gökalp’ın kültürel ve ilmî Türkçülük, dilde Türkçülük, yerli kuvvetlere önem verilmesi, iş yapabilmek için teşkilatlanma gerekliliği vb. fikirlerinden etkileniyor, onun fikirlerini ve davalarını devam ettirmek konusunda dava sahibi oluyor.

Ancak konuşmalarında ve yazılarında önerdiği gibi bilimsel tenkidi metodolojik bir ilke olarak kabul edip Gökalp’ın görüşlerine de eleştirel bakıyor, gerekli gördüğü yerde onu eleştiriyor ve tamamlıyor. Mesela onun sosyale fazla önem vererek sosyal olay ve olguların açıklanmasında diğer faktörleri ihmal ettiğini belirtiyor, onu soyadları konusunda tarihî metodu ve millî bakış açısını kullanarak çıkarılacak kanuna bir yön göstermemekle eleştiriyor. Sosyal olay ve olguların açıklanmasında Gökalp gibi sosyal determinizmi değil, hocası Mehmet İzzet gibi hürriyetçi görüşe de yer vererek ihtimali determinizmi kabul ediyor...

Ziya Gökalp 1924 yılında İstanbul Darülfünunu’nda Sosyoloji kürsüsünü kurarken iki amacı vardı: Yerli ve millî bir düşünce geleneği kurmak; ulus devletin ve milletleşmenin fikrî zeminini hazırlamak. 110 yıl sonra Türkiye’de sosyolojinin ekolleşmesi sürecine baktığımızda İstanbul Üniversitesi içerisinde Ziya Gökalp’ın görüşlerinden iki sosyoloji ekolünün geliştiği görülür:

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Ziya Gökalp’ın bu iki amacını da gerçekleştirmek, onun çalışmalarını devam ettirmek üzere İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi içinde kurduğu ekol; kendisinden sonraki devamcılarının, Türkiye’nin içinde bulunduğu ortamı dikkate alarak, çalışmalarını daha çok millet inşa süreci üzerine yoğunlaştırmaları dolayısıyla Millet İnşa Ekolü olarak anılmaktadır. Bu ekol içerisinde yer alan Amiran Kurtkan Bilgiseven, Orhan Türkdöğen, Mehmet Eröz, Mustafa Erkal tarihî metot ve bütüncü yaklaşımı kullanarak Türk toplumunun sosyo-kültürel bütünleşmesi ve milletleşmesi üzerinde birbirini tamamlayacak şekilde çok sayıda eser ortaya koymuşlardır.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Gökalp’ın Yerli/Millî Sosyoloji geleneği kurma amacı doğrultusunda çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Baykan Sezer, Korkut Tuna, Fügen Berkay, Ümit Meriç, farklı isim ve bakış açılarıyla da olsa, çok sayıda eserleriyle ekole katkıda bulunmuşlardır. Ekolün bazı temsilcileri temel özelliklerini yerlilik ve tarihîlik olarak vurgulamışlardır. Baykan Sezer ve öğrencileri Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Sezgin Kızılcıkel vb. Sezer’in Kemal Tahir’den etkilenerek Yerli Sosyoloji Ekolü olarak Doğu-Batı Çatışması Teorisini ortaya koyduğunu açıklamışlardır.

⁵² Bkz., Nevin Güngör Ergan, “Türkiye’de Sosyoloji”, İçinde: *Sosyoloji*, Ed: Esra Burcu Sağlam vd., Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını, 2018, s. 619-694.

⁵³Fındıkoğlu, “Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp”, 27.

Sonuç olarak; vefatının 100. yılı dolayısıyla 2024 yılında Türkiye'nin hemen her ilinde, çeşitli kurum, kuruluş ve üniversitelerinde eserleri, fikirleri, faaliyetleri özenle anılan ve tartışılan Ziya Gökalp; Türkiye'de sosyoloji kürsüsünün kurucusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletine geçişin ve Türk toplumunun milletleşmesinin fikrî zemininin hazırlayıcısı bir büyük insan olarak Türk düşünce tarihinde mümtaz yerini almıştır. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu vefatının 50. yılı dolayısıyla İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi içerisinde Millî İnşacı Ekol'ün kurucusu olarak, hem Türkiye'de yerli ve millî bir düşünce geleneğinin kurulması, hem de sosyo-kültürel bütünleşmenin ve milletleşmenin sağlanmasına yönelik çeşitli alanlardaki, çok yönlü faaliyetleri ve çok sayıdaki değerli eserleri ile Türk sosyoloji tarihindeki önemli yerini almıştır.

Kaynakça

- A.H. [Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri], "Ziya Gökalp", *Anadolu Mecmuası*, S. 8, 1924, s. 292-295.
- [Fındıkoğlu], Ziyaeddin Fahri "Şark Bilgiçlerine Göre Ziya Gökalp", *İş*, 1934, C.1, S. 3-4, s. 195-197.
- Ahmet Halil [Fındıkoğlu], "Ziya Gökalp'ta Sistem ve İman", *İş*, C. 5, S. 19, 1939, s. 122-123.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *İçtimaiyat Dersleri Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1944.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp ve Günün Başlıca Meseleleri", *Cumhuriyet*, 25.10.1947, s. 2.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. (1955), "Ziya Gökalp ve Muhalif Cereyanlar", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, s. 11-17.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 82-83.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Bir Çığır Açıcı Olarak Ziya Gökalp", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 21-27. (24.10.1936 tarihinde İstanbul Halkevinde verilen konferansın metni).
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp ve İlim Türkiye'si", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 103-107. (24.10.1934 tarihinde Berlin Türk Kulübünde yapılan konuşma).
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp ve Aile İsmi Müessesesi", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 36-38.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp Vesilesiyle Yedi Eser", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 95-98.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp ve Birkaç Sosyal Mesele", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 82-88.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp ve Günün Başlıca Meseleleri", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 74-77.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp ve Fıkhun İstikbali", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 5455.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp Mektebi ve Ali Nüzhet", İçinde. *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 99-102.

- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gokalp Mektebi ve Fuat Koprulu", İçinde: *Ziya Gokalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim*, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayını, 1955, s. 147-151.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *İçtimaiyat Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul: İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1958.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *İçtimaiyat Dersleri Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1971.
- Güngör Ergan, Nevin, "Türkiye'de Sosyoloji", *Sosyoloji*, Ed., Esra Burcu Sağlam vd., Ankara, Siyasal Kitabevi Yayını, 2018, s. 619-694.
- Ziya Gokalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını, 1976.